

ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

українського населення Галичини (середина ХІХ – початок ХХ століть)

А. С. Захарчук

доктор юридичних наук, доцент, професор
кафедри правознавства Севастопольського
інституту банківської справи Української академії
банківської справи Національного банку України

Стаття присвячена проблемі становлення правової культури українського суспільства в складі Австро-Угорщини. Проаналізовано процес генези феномену крізь призму конституційного законодавства та окреслено напрямки правового прогресу в Україні на сучасному етапі.

Ключові слова: *правова культура, законодавство, правовий нігілізм, правова система, державно-правова культура.*

Стаття посвящена проблемам становлення правової культури українського общества в составе Австро-Венгрии. Проанализирован процесс генезиса феномена в русле конституционного законодательства и определены перспективы правового прогресса в Украине на современном этапе.

Ключевые слова: *правовая культура, законодательство, правовой нигилизм, правовая система, государственно-правовая культура.*

The article is devoted to the problem of formation of legal culture of the Ukrainian society in Austro-Hungary. Analyzed the process of Genesis of the phenomenon in the context of the constitutional legislation and

identified the main trends of legal progress in Ukraine on the modern stage.

Keywords: *legal culture, legislation, legal nihilism, legal system, the state and legal culture.*

Правова культура відображає взаємодію духовних і матеріальних цінностей у сфері функціонування права та виступає складовою духовної культури. Суб'єктами правової культури є особа та суспільство, що перебувають у постійному взаємозв'язку та взаємодії [1]. Рівень правової культури зумовлений правовим розвитком суспільства і таких його складових, як соціальні, етнічні, конфесійні групи й індивіди, які складають ці групи. Правовій культурі суспільства мають відповідати як законодавство, так і поведінка та виконання покладених обов'язків посадовими особами, державними та недержавними інститутами і громадянами. Разом з тим рівень правової культури значною мірою зумовлений правовою системою, практикою функціонування правових інституцій, галузей і норм права. Правова культура визначає правову поведінку суб'єктів правовідносин, дотримання чи ігнорування ними норм права, а також рівень їх соціально-правової активності. Правова культура індивіда формується внаслідок його правової соціалізації й власного соціально-правового досвіду.

Питання становлення та розвитку правової культури українського суспільства на різних етапах історичного розвитку хоч і знайшли своє відображення в науковій літературі [2], проте потребують подальшого дослідження.

Характерною особливістю сучасного українського суспільства є низький рівень правової культури, правовий нігілізм. Основними факторами, що зумовлюють

нігілістичні підходи в правовій культурі особистості, є відсутність національної правової ідеології, архетипні характеристики української правосвідомості, адміністративний нігілізм і загальна інституціональна несформованість соціально-правової системи в сучасній Україні [3].

Зазначене протиріччя необхідно враховувати при аналізі таких феноменів, як правосвідомість та правова культура, оскільки недовіра громадян до політики, яку проводить держава, є важливою складовою неправової поведінки.

Важливим системоутворюючим фактором, що визначає специфіку правової культури суспільства, виступає обмежена природно-історичними рамками міра гарантованої державою свобода поведінки індивіда, не віддільна від її відповідальності перед суспільством.

Актуальність зазначеної проблематики зумовлена певними історичними трансформаціями, яких за останні 100-150 років зазнало українське суспільство. Їх зміст, в узагальненому вигляді, полягає в наступному: від поліцейської держави до демократії; від монархічного (тоталітарного) режиму до ліберального; від натурально-споживчої (планово-адміністративної) економічної системи до ринкової (соціально-ринкової).

Правова культура українського суспільства великою мірою зумовлена історичною традицією державно-правового становища в складі іноземних держав. У цей час правова культура формувалася в контексті скептичного ставлення до законодавства, оскільки воно насаджувалося панівною нацією і не завжди відповідало інтересам українського народу.

Але українському населенню, що входило до складу Австрії (Австро-Угорщини), вдалося виробити таку важливу ознаку правової культури, як повага до закону, що знайшла своє відображення і в стосунках з представниками національ-

них меншин (поляками, євреями, угорцями, румунами), і в характері та змісті державотворчих процесів 1918-1920 рр., що характеризувались відсутністю гострих соціальних конфліктів, а поразка державницьких змагань була зумовлена швидше закулісною дипломатією європейських країн, ніж військовим протистоянням з поляками.

Тому кризь призму історичного досвіду української спільноти зазначимо, що на сьогодні актуальним напрямом наукових досліджень вказаного феномену є сприйняття правової культури «як якісного стану правового життя суспільства..., що склалася за конкретно історичних умов», і яка водночас «впливає на функціонування і розвиток правової системи, яка є активним елементом правового регулювання суспільних відносин» [4]. Саме аналіз такого досвіду, пов'язаного з конституційним законодавством Австро-Угорщини, становить мету нашого дослідження.

Державно-правовий розвиток українських земель був зумовлений не лише конституційним устроєм Австрії, а й впливом західноєвропейської ідеології Просвітництва на рівень правової культури населення Галичини. Просвітницька стратегія проведення державно-правових реформ в Австрії включала в себе елементи демократії, гуманізму й правочинності. Незважаючи на численний опір з боку польської еліти в адміністративно-територіальних і представницьких органах влади, державно-правові реформи формували ідею автономії в усіх сферах життя, консолідували українську спільноту в єдине національне ціле з його державно-правовою культурою. Характерна особливість правової культури української громади в Галичині полягала в тому, що вона акцентувала увагу на національній єдності, а не на стратифікації суспільства. Тут майже не було місця

для пролетарського класового розуміння державно-правової системи. Ідея української національної державності народжувалася в умовах демократичної й ліберальної правової системи виборчого права. Політико-правові ідеали українського державотворення формувались під впливом державно-правової культури Австро-Угорської держави.

Як наслідок, українська спільнота Галичини піднялась до усвідомлення національного ідеалу, сформувала державно-правову ідеологію, яка, зрештою, завершилась утворенням національної держави з подальшим об'єднанням з українським народом Закарпаття й Наддніпрянською Україною.

Вирішальну роль в становленні державно-правової системи Австрії відіграла революція 1848-1849 рр. Під впливом революційних подій державно-правовий розвиток країни еволюціонував до конституціоналізму. Згідно з «открийованою» (дарованою) Конституцією, частково обмежувалася влада імператора, проголошувалися певні демократичні свободи.

На особливу увагу заслуговує третій параграф Конституції, в якому йдеться про те, що всі народи, які проживають у краї, є рівноправними, і кожен народ має невід'ємне право на захист і розвиток своєї національності та мови. Позитивним аспектом, в контексті формування політичної культури населення краю, шляхом його залучення до законодавчої діяльності, стало надання прав у формуванні органів влади краю. Передбачалось скликання крайового сейму, наділеного певними законодавчими повноваженнями, й організація крайового відділу, як постійно діючої виконавчої структури [5, с. 88].

Беручи участь в роботі представницьких органів влади, депутати-українці не лише набували досвід державницької діяльності. Парламентська трибуна стала важливим чинником формування право-

вої культури в напрямі поваги до закону, легітимних форм політичної діяльності, парламентської етики та поваги до політичних опонентів.

Важливим кроком в напрямку подальшого формування правової культури населення Галичини став «Крайовий статут і сеймова виборча ординація для королівства Галичини та Лодомерії з великим князівством Краківським» який, з незначними змінами, проіснував до Першої світової війни.

Згідно зі Статутом, вищим органом влади визнавався крайовий сейм, а виконавчим – крайовий відділ. Сейм обирався терміном на 6 років. Він мав право встановлювати крайові закони, зокрема в справах економіки та фінансів, питаннях громадського життя, проблемах церкви, школи тощо. До компетенції крайового сейму належали справи про охорону лісів, полів, використання вод, влаштування громадських органів управління, крайові шляхи сполучення, будівництво народних та професійних шкіл, постанови про мову викладання в навчальних закладах, формування прибутків і видаткової частини місцевого бюджету тощо. В межах існуючого законодавства сейм міг обговорити загальнодержавні закони і звертатися до загальнодержавних органів влади, висловлювати свою думку про всі справи, з яких до нього звертався уряд. На потреби краю дозволялося встановлювати додаткові місцеві податки в розмірі не більше 10% від основного державного податку. Рішення сейму набирали чинності після затвердження їх імператором. Очолювали роботу сейму крайовий маршалок та його заступник, які призначалися із числа депутатів імператором, за поданням президента краю [5, с. 100-101].

У період між сесіями сейму вся повнота влади зосереджувалася в руках крайового відділу. Він складався з маршалка,

представників від виборчих курій та одного представника від усього сейму. Відділ займався поточним управлінням крайовим господарством і крайовими установами, представляв край у всіх правових питаннях, готував необхідні документи для роботи сесій сейму. Про свою діяльність відділ звітував перед сеймом.

Революція 1848 року і наступні поразки у війні з Францією, П'ємонтом і Пруссією зумовили подальшу еволюцію Австрійської державності. У 1867 році багатонаціональна австрійська монархія перетворювалася в дуалістичну конституційну Австро-Угорську. Державно-правові відносини будувалися на засадах централізму в сфері оборони, фінансовій системі, зовнішній і митній політиці. Разом з тим, з метою формування загальнодержавних пріоритетів, були створені представницькі структури, т. зв. Делегації, до складу яких входили по 60 депутатів від австрійського та угорського парламентів. Від окремих коронних країв в Делегації надсилалася точно визначена кількість представників: від Чехії – 10, Галичини – 7, Буковини – 1 [6, с. 13-14]. Такий порядок формування засад загальнодержавної політики давав можливість представникам національних меншин, в тому числі української, відстоювати власні політико-правові пріоритети.

Згідно з Конституцією 1867 року, поряд з юрисдикцією загальнодержавних органів, кожна з частин Австро-Угорщини мала свою конституцію.

Важливою рисою законодавства 60-х років XIX ст., в контексті подальшого формування правової культури, стало широке декларування демократичних свобод. Згідно з основним законом про загальні права, проголошувалася рівність усіх громадян імперії перед законом, однакові можливості в зайнятті державних посад, свободи пересування, недоторканність приватної власності, таємниця лис-

тування, право подавати петиції й прохання, свобода слова й друку. Надзвичайно важливе значення мала ст. 19 Конституції про загальні права, в якій було записано: «Усі народи держави рівноправні, і кожен народ має непорушне право зберігати й розвивати свою народність і мову. Держава визнає рівноправність усіх крайових мов у школі, державних установах і громадському житті. В краях, де проживає декілька народів, навчальні заклади повинні бути організовані так, щоб без застосування насилля до вивчення іншої крайової мови кожний з цих народів отримав необхідні можливості для освіти своєю рідною мовою» [5, с. 97].

Еволюція державно-правових інститутів Австро-Угорської імперії відбувалася в загальноєвропейському демократичному руслі. Народи імперії, в тому числі й український, отримали можливість на основі проголошених політико-правових пріоритетів, використовуючи легальні можливості, висувати вимоги для задоволення власних державно-правових ідеалів.

Можливості реалізації українських національно-державних пріоритетів були також пов'язані з вдосконаленням судової системи. Вона характеризувалася відокремленням судової й адміністративної функцій на всіх стадіях судочинства, створенням суду присяжних. Практично вони були утворені з метою розгляду справ про злочини й проступки, вчинені працівниками друкованих органів. Кримінально-процесуальний кодекс розширив компетенцію судів присяжних і відніс до їх підсудності 22 види тяжких злочинів, вчинення яких загрожувало позбавленням волі терміном не менше як п'ять років, а також дев'ять злочинів і два проступки політичного характеру [7, с. 138].

Конституційний закон про судову владу встановив, що організація й компетенція судів мають визначатися окремими законами. Всі судді проголошувались не-

залежними. Вони призначалися імператором довічно. Судочинство як у цивільних, так і в кримінальних справах, здійснювалося публічно. Передбачалася подача скарг у кримінальних справах. Право амністії надавалося імператору. Він також мав право пом'якшити покарання, застосовані судом [7, с. 139].

Вищою судовою інстанцією в Австрії був Верховний судовий і касаційний трибунал (Державний трибунал). Порядок формування та компетенція цього суду визначалися Основним державним законом про створення імперського суду від 21 грудня 1867 р. Згідно зі ст. 1 закону, імперський суд створювався з метою вирішення спорів у сфері публічного права.

З точки зору повноважень імперського суду, нашу увагу привертає сфера його компетенції при вирішенні таких конфліктів:

- відносно претензій громад, корпорацій та приватних осіб до королівств, областей та держави в цілому, якщо такі претензії не підсудні загальним судам;

- щодо скарг громадян з приводу порушення будь-якого з гарантованих конституцією публічних прав, після того як справу було розглянуто відповідно до закону в адміністративному порядку [8, с. 77].

Внаслідок конституційних змін 1869 р. відновлено діяльність повітових судів. Повітові суди розглядали всі цивільні справи, за винятком тих, які належали до підсудності вищих судів. Із кримінальних справ їм були підсудні справи про злочини, зокрема про неповагу до влади, до державного герба, прапора, гімну. Повітові суди були судами першої інстанції та діяли у складі одноособового повітового судді або колегії у складі 3 суддів [8, с. 77].

Спірні питання між робітниками, робітниками і роботодавцями розглядав промисловий суд. У Дрогобичі діяв третейський суд кас взаємодопомоги гірничих товариств. Цивільні справи між австрій-

ськими та угорськими підданими за кордоном в першій інстанції розглядали австрійські консулати як консульські суди.

У 1875 році для вирішення адміністративних спорів між державним органом і громадянами у Відні був заснований Адміністративний трибунал без нижчих адміністративних судів. У 1914 році було порушено питання про створення у Галичині крайового адміністративного трибуналу, а на розгляд Галицького крайового сейму подано регламент його роботи. Однак зазначений суд так і не був створений.

Для розгляду деяких категорій кримінальних справ, за які передбачалось покарання у вигляді позбавлення волі на термін не менше п'яти років, при окружних судах створювалися суди присяжних. Австрійський кримінально-процесуальний кодекс 1873 року розширив компетенцію суду присяжних і визначив компетенцію при розгляді 22 видів тяжких злочинів, вчинення яких передбачало позбавлення волі терміном не менше як на п'ять років, а також дев'ять злочинів і два проступки політичного характеру. Справи про тяжкі злочини розглядав суд присяжних засідателів у складі сенату. До їх складу входили три професійні судді (зі складу суддів сенату крайового суду) і 12 присяжних засідателів. Списки присяжних щорічно складалися адміністративними органами з осіб, які відповідали вимогам майнового, вікового та освітнього цензів. Присяжні виносили вердикт про наявність злочину, а судді визначали міру покарання [8, с. 77].

Підсумовуючи, зазначимо, що Австрійська Конституція 1867 р., обмежуючи повноваження імператора, закріплювала принцип розподілу влади, розширювала повноваження парламенту та передбачала створення системи незалежних судів. Незважаючи на те, що процес впровадження в життя основних засад конституції виявився складним і три-

валим, в країні створювалися сприятливі умови, пов'язані з формуванням в суспільстві, в тому числі й українському, елементів правової культури.

Сучасний законодавчий процес покликаний забезпечити формування такої правової системи, яка спонукатиме суб'єктів суспільних відносин (у тому числі економічних, адміністративних і політичних), які вступають у прямі або опосередковані правовідносини, діяти у правовому полі.

Об'єм правової свободи виступає критерієм суспільного прогресу, інтегральним показником правової культури. У державно-організованому суспільстві право виступає найважливішим корпоративним регулятором, що визначає масштаб свободи для певної економічної й політичної системи. Міра гарантованої державою свободи правової поведінки має двоїстий характер. З одного боку, вона виступає показником правової культури суспільства, а з іншого – критерієм прогресивного розвитку правового життя суспільства, основою правового прогресу [9, с. 51, 52].

Шукаючи відповідь на питання про пріоритетні критерії правового прогресу, погодимося з думкою про те, що загальносоціологічний критерій правового прогресу або прогресу правової культури полягає в «гуманізації людини», її цивілізованні. Не випадково з середини 90-х років ХХ століття в правовій літературі вживається термін «правова людина», тобто творча особистість, яка асоціюється з людиною совісливою, чесною та порядною [9, с. 53].

Правова культура не може бути нав'язана якимось із суб'єктів суспільних відносин. Вона формується внаслідок усвідомленого сприйняття більшістю суспільства системи цінностей, направлених на реалізацію таких правових стандартів, що забезпечують гуманістичні правила співжиття й соціально-правовий захист індивідів.

Список використаної літератури

1. Шемшученко Ю. С. Правова культура / Ю. С. Шемшученко // Юридична енциклопедія. В 6-и т. / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана», 2003. – Т. 5. – П-С. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.student-lib.net/law_encyclopedia_ua
2. Андрусак Т. Г. Фактори формування правосвідомості українського населення в Галичині (1848-1914). / Т. Г. Андрусак // Мат. ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції «Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні» (30-31 травня 2008 р.). – Острогор : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2008. – С. 13-16 ; Гримич М. В. Інститут власності у звичаєво-правовій культурі українців ХІХ – початку ХХ ст. / М. В. Гримич. – К., 2004. – 587 с.
3. Гринь О. Д. Правова культура суспільства і правосвідомість особистості на сучасному етапі розвитку суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravoznavec.com.ua>
4. Зайчук О., Оніщенко Н. Правова культура українського суспільства : програмні цілі, реальний стан, науковий пошук / О. Зайчук // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. Вип. 4 (7). – 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://archive.nbuv.gov.ua>
5. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. – Чернівці : Золоті литаври, 1999. – 574 с.
6. Кульчицький В. С. Державний лад і право в Галичині (в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.). – Конспект лекцій з курсу «Історія держави і права УРСР» для студентів юрид. фак. ун-ту. – Л., 1965. – 67 с.
7. Кульчицький В., Бойко І. Система судових органів Галичини у складі Австро-Угорщини // Право України. – 2001. – № 11. – С. 137-139.
8. Гриб Н. Організація судів за Австрійською Конституцією 1867 р. / Н. Гриб // Проблеми державотворення і захист прав людини. Мат. ХVІІІ регіональної науково-практичної конференції. 26-27 січня 2012 р. – Л. : Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2012. – С. 76-78.
9. Дмитрієнко І. В. Проблема українського правового прогресу : критерії та показники / Дмитрієнко І. В. // Держава і право : збір. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 37. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2007. – С. 50-58.